

MATS TRAAAT

SARVIKU ARMASTUS

Pritsus, 21 jl. 1905

1905. aasta 20. juulil vastu õhtut sammusin Väike-Maarjast vaksali minema, et Nuustakule minna Sarvikut mängima. Ilm paistis lõuna poolt pilves olevat. Kiltsis sain hr. Undritsaga kokku, kes Tartust tuli, leidsime talle voorimehe Väike-Maarjasse sõiduks. Pileti võtsin kogemata Sangasteni, kuna Pukani pidin võtma, sest et Middendorffi platvormilt kõrvale pidin minema.

Jakob Tamm istub vagunis akna all ja kraamib mantlitaskust välja „Noor-Eesti“ esimese albumi, mis mõne päeva eest müügile tulnud. Kaanel troonib noor musta peaga mees kappava Pegasuse tiibade vahel, käes tõrvik, mille punane leek ulatub neljakandilisest raamist välja — ülespoole! „Kuidas tensor on sõandanud sellise asja läbi lasta,“ mõtleb luuletaja. Venekeelne märges palgelehe siseküljel teatab, et tsensuur on raamatu trükki lubanud veebruaris. Talvega võrreldes on olukord väga palju muutunud — aeg on täis äikeseähvardust. Noorhärja Suits kuulutab:

*Las kasvame, me tõusev sugu,
ja ootame, mil tuleb tund,
kus nendele, kes näevad und,
kord müristame kõrvu sõjalugu.*

Ega siin enam midagi oodata olegi, sõjalugu mürisebki juba kõrvu. Verine Pühapäev on seljataga; Läänemere laevastik, mis suurejooneliselt Peterburist teele saadeti, et sõja käiku seal kaugel otsustavat pööret tuua, läheb Tsushima väinas hukka. Pehastanud keisririik on Jaapani sõja kaotanud, ehkki truualamlikud ajalehed lorisevad võidust, mille Venemaa peab tingimata saavutama. Petetud lootused laagerduvad vihaks. Mäss ja verevalamine on ukse ees, Poolamaal lööb rahvas juba lahinguid sõjaväega.

Hajameelselt sirvib Tamm albumit, üritab siit-sealt lugeda, tõstab teksti silmade juurde, ta on lühinägelik. Uuest väljaandest hoovab tormi ja tungi. Noored vaimuvõitlejad on tulnud välja, tahavad parandada eesti keelt, mis olevat tuim ja mahajäänud, ning minna siis Euroopasse. Rongi rappumises pole Jakobil himu pikematesse kirjatükkidesse süveneda, luuletused vaatab ta küll kõik läbi.

Tamme mõtted koondab endale neiu, keda ta äkki märkab seismas vaguni eesotsas ukse all. Luuletaja süda võpatab valusalt: nii väga

meenutab too tütarlaps tema kallimat, kui Jakob teda viimati nägi: sama heledad juuksed, aval nägu, sale piht.

Kahjuks ei anta talle aega reisikaaslast lähemalt silmitseda. Rakkes rong peatub ja tüdruk läheb maha, valge marjakorv käes. Vist ei märganud Jakob teda varem sellepärast, et tütarlaps istus, selg tema poole. Mälestused, mis ta äratanud, jäävad aga luuletaja rinda mässama. Korraga tundub vagun Tammele tühi, kuigi seal istub veel inimesi. Ta ohkab, tõmbab aknapilust kopsu tubli sõõmu värsket suveõhku, nihutab ennast kõval pingil. Jakobi väike reis kaunil kodumaal on alanud.

Alustame meiegi oma kirjandit.

Kümnekonna aasta eest suvel, kui kool lahti, mängis Jakob kodukülas „Kroonu onus“ peategelast. Rahvale tema osatäitmine meeldis, ta ise jäi ka rahule. Nüüd on Tamm ka tunnustatud Sarvik Anton Jürgensteini „Jutas“. Koolivend ja vana sõber Gustav Wulff on kutsunud ta just seda rolli mängima Nuustaku uude pritsimajja.

Oma tugeva selge baritoniga on Tamm hea ka veel Siegfried von Spanheimi rollis Jakob Liivi „Ordumeistris“. Tal pole tarvis kellekski ümber kehastuda. Tamm mängib iseennast, deklameerib külaküünis või seltsimajja laval oma tundeid. Ta mängib mitmel pool ja tal on menu. Vaatajad peavad hinge kinni, kui tuleb Tamme etteaste. Etteütleva kasti poole pilkugi heitmata toob luuletaja jõuliselt esile ordumeistri hingepiina:

*Miks teete minu südamele vaeva?
Üksainus armuvaade minule tooks taeva.
Ja minuga ei taha ühes elada?
Ja kustund tahi süütaks rinnas põlema.
Mu hingetühjuses on ainult lein ja sõjamure,
Ja rahutus kui madu südames.
Mu vaim siis kõige selle all ei sure,
Kui Teie seisate mu silma ees.*

Heal lapsel mitu nime. Jakobi heal lapsel oli ja on üksainus nimi: Johanna.

Tamm oli kord koolimajas Johanna Soobile juturaamatuid soovitades silitanud põgusalt tütarlapse juukseid ja otsaesist.

Puudutused sidusid Jakobit ja Johannat.

Luuletajat rohkem kui tütarlast, hoopis rohkem.

Ta luges Johannale ette oma värssse, seletas, kuidas neid mõista, ehkki seal polnud midagi keerulist. Aga elu oli näidanud, kuidas mõni inimene vahib luuletust juhmilt nagu vasikas vastset väravat. Tamm luges ja selgitas, pilk puhkamas tütarlapse puhtal heledal palgel.

Hingevaev tuli hiljem.

Vagunis sain varsti pikutama...

Sarvik iseloomustab oma armastatut nõnda:

See Juta on aga üks pagana tüdruk! Üsna õige, mis ta ütles, et armastus olla elujõu tunnistus. Ka minu krõmpsunud patusesse südamesse ajas ta elujõudu, laiskuse asemele erkust. (Iseennast veidralt sõrmega ühvardades.) Vanapoiss! sul tükiivad üsna imelised mõtted pähe. Aga armastus annab ka igaihele isesugust elujõudu. Juta südames sümmitab ta teistele rõõmupisaraid; kuradi armastuse juures peab valupisaraid nutetama!

Tamm on tõlkinud Tolstoi „Sõja ja rahu“ neljanda köite alguse. Kas talle tuli kordagi pähe ennast võrrelda Pierre Bezuhhoviga, kes armastuse puhkedes oli kui arust ära, õnnest lausa pöörane? Armastus seadis õigeks kõik Pierre'i mõtted. Mis tookord tundus õige, see jäi ta mõtetes ainuõigeks ka edaspidi. Tagantjärele arutles Pierre: tookord olin ma targem ja läbinägelikum kui eales varem ja sain kõigest aru, millest elus üleüldse maksab aru saada – sest siis olin õnnelik.

Jakobi armastus tihenes pikkamööda. Kas mõtles ta oma armumisele just nõndasamuti kui Bezuhhov, pole teada, ent kahtlemata oli see tema senise elu kõige ilusam ja kõige täiuslikum ajajärk.

Aeg on lõhki käristada, ja aeg on kokku õmmelda; aeg on vait olla, ja aeg on rääkida.

Kui koolilõpetamise päeval Johanna tuli Almast õele Väike-Maarjasse vastu, murdus pitser luuletaja suult. Johannal oli sõrmes tädi kingitud väikese kiviga sõrmus. Tamm märkas seda ja küsis – suurt kasvu, pidulikult riides, pilgus värelemas kummaline pelglik uudishimu:

„Kas see on peigmehe poolt?“

Johanna läks kõrvuni punaseks ja lõi silmad maha.

„Mul ei olegi veel peigmeest.“

Loomult küll arg ja kohmakas, ent äkki leidis luuletaja vajalikud sõnad ja teatas talupoegliku otsekohesusega:

„Kui ei ole, siis tule mulle naiseks!“

See ettepanek lõi vaese tütarlapse lausa tummaks.

...ja pikutasin kuni Tartuni.

Laupäeva õhtu 1899. Tamm sõitis suure krigiseva jalgrattaga mööda kiigest, mille all külanooded ilutsesid. Koolilõpetajat märgates hakkasid kaks tütarlast tema poole ülemealikuid pilke heites laulma:

Võtsin nõuks kord kosja minna.

Poissmehe põlve jätan ma,

ma lähen Rakvere linna,

kus neiud ilusad.

Lähen Laia uulitsale, kus neiud kõnnivad,

valin ära enesele ihe kõige kenama...

Jakob ei tallanud ratast linna, vaid Orava kõrtsi poole, kus elas ta silmatera.

Tunded lõid üle pea kokku. Ta ei leidnud rahu öösel ega päeval, mõtles vahetpidamata Johannale.

Vana obene, varsa aru, ütles Ado Tamm Verevis naisele. Nimelt oli Mari kui muretsev õde kirjutanud vanemaile venna naisevõtuplaanidest.

Orava kõrtsi õu Tamsalus. Mis seal toimus?

Raskevaimuline, nagu Tuglas Tamme hiljem iseloomustab, oli sõna tõsisel mõttes ka raskekehaline — üüratult paks. Kõik riided jäid talle kitsaks. Ta tüsenes üha — suurt kasvu, punase näoga, pilk pööratud iseendasse. See kõik ei rääkinud siin tema kasuks.

Almast nähvits, kes aimas, miks koolijuhataja neile, kõrtsmiku perele, külla tuleb, heitis oma endisele õpetajale ninatargalt:

„Johanna armastavat Karl Pinkovskit!”

Eineri eesti keele õpperaamatus seisab: kahtlev kõneviis (*modus relativus*) nimetab üht tegevust ehk tehtavust, mida rääkija mitte kindlaste ei arva teadvat ja mille üle ta sellepärast kahtleb. Alma sõnad sobisid hästi seda määratlust illustreerima ja tabasid luuletajat hella kohta. Hingepiinast tõusid Tammele higipisarad laubale: temale eelistati napsivenda, kergatsit!

„Kus ta ise on?” küsis Jakob oimetult.

Alma tardus rohtaia väravasse seisma ja vastas tähtsalt:

„Toas.”

Alati jäi Tamme ja inimeste vahele mingi eraldusjoon, millest ta ei osanud üle astuda. Seesama andis tunda ka Johannaga läbikäimisel. Kuidas olla loomulik, kodune, omane, et tütarlaps võtaks teda tõsiselt? Et ta ülepea sooviks temaga tegemist teha. Et ta teda kui meest hakkaks sallima.

Luuletaja astus kõrtsmiku eluruumidesse. Johanna oli kesalt toonud karikakraid ja seadis neid kõrgesse savivaasi, ise sale ja helendav.

Tamme pilk hellitas tüdrukku õrna valget nägu, süda kokku kiskumas õnnest ja ärevusest.

Karikakraid oli palju, nad kippusid kitsast vaasi külili kallutama. Johanna hoidis ühe käega vaasi kinni, nihutas teisega lilli, et nad tasakaalu jääksid.

„Kas oled mõelnud järele?” küsis Tamm jalgrattasõidust hingeldades.

Johanna ei rutanud vastamisega. Kas polnud ta otsus kindel — või seda polnudki veel?

Viimaks pööras ta oma armsa ilusa pea luuletaja poole.

Tamm kordas oma kevadist ettepanekut.

„Naiseks?” Johanna vaatas kooliõpetajale vaguralt otsa, karikakrad pihus.

„Jah, naiseks!”

„Kes abiellu astuvad, neil peab olema armastus,” tähendas neiu allaheitlikult. Kuid ta vaikselt hääles aimus seda laadi iseteadvust, mis võttis

koolmeistril sõnad suust. Johanna lisas: „Seda te rääkisite ise.“ Äkitselt olid osad vahetunud: Johanna esines õpetaja rollis ja tema, Jakob, oli koolipoiss, kellele tuletatakse meelde ta kunagisi sõnu.

„Jah, jah!“ kinnitas luuletaja imeliku õhinaga. „Ma armastan sind väga!“

Tamm oli ammu palunud, et Johannagi läheks üle sinale, kuid tütarlapsele valmistas see ületamatuid raskusi. Nõnda jäigi, et Jakob ütles Johannale enamasti sina, mõnikord teie, Johanna oma visale austajale ainult teie. Kõrtsmiku tütre hoiak oli: Tamm on kõigepealt koolipapa, tema aga endine kooliõpilane.

„Ma austan teid...“ Johanna lause katkes kui lõigatult ja üle ta heleda näolapi lehvis puna. Ta märkas ukseavas Almat, kellele õe armuasjad olid nii huvitavad, et neist ei võinud lasta silpigi kaotsi minna!

Muidugi oli koolijuhataja kohtamine rikutud. Pettunult alustas ta tagasiteed. Elevil, südame ootusärevalt põksudes oli Tamm teele asunud, kuid jälle jäi kõik ebamääraselt pinevaks; see tema lugu kiskus jaolt isegi nagu jantlikuks.

Külanoored lõbutsesid endist viisi kiige all. Nähes kerekat luuletajat täiskummidega jalgrattal Väike-Maarja poole väntamas, jätkas üks Ärina linalakk, samuti tema endine õpilane, heleda häälega laulu, mis oli nüüd moes:

*Ma näen, et sa mind põlgad, õues on nii ilus ilm,
jätan linnamamslid maha.
Lähen maale tagasi, mul maal on Anned, Maied,
kel musud magusad...*

Tamm ei kaotanud lõplikult lootust. Johanna oli nii noor. Küllap pidi ta veel harjuma mehelemineku mõttega.

Tema, Jakobi *psüühilised iseäraldused*: raskemeelne mees, liiga tõsine. Kuidas sütitada oma õpilast, kes on veel päris laps? Tamme *femme fatale* Johanna Soobi on kaheksateistkümme aastat temast noorem.

Luuletaja püüdis ikka ja jälle pehmitada neiu kogenematut südant. Ent Johannat ei arbutanud Jakobi kõlav bariton ega armutanud ta raskepärased luuletused.

Kaks võimalust: kas jaa või ei.

Kolmandal, sinna-tänna kõikumisel oli kalduvus vanuda ei-ks.

Neiul oli piinlik, et tema austaja on nii kohmakas, morni ja vihase näoga. Maakohas, kus iga inimene näha, hakkas Johanna Tamme häbene-ma. Lausa viha- ja häbipisarad tikkusid silma, kui sõbratarid teda koolijuhatajaga osatasid.

Luuletaja armulugu tegi algul inimestele nalja, kooliõpetaja ähvardas muutuda ümbruskonna hambapulgaks. Kui nähti aga, et piiga on Tammele südame külge kasvanud ja kannatab, hakati talle kaasa tundma.

Täielikult tema poolele asus ka Johanna ema, kellele oleks hästi meeldinud, et väimeheks saab tuntud koolimees, lugupeetud inimene Väike-Maarjast kaugemalgi. Ta hakkas Johannale peale käima, et tütar läheks just Jakobile, sest Tamm on vastutulelik, usaldusväärne ja kindel mees, temaga on hea elada. Johanna austas, kuid kartis koolijuhatajat; pealegi oli Jakob kuidagi veider. Miks ema ei tahtnud sellest aru saada?

Sää! nõuti, et ka teistele aset pidin andma.

Kevad 1900. Tammele hingerebestav aeg.

Lihavõtte teisel pühäl oli Väike-Maarjas kontsert. Õde Mari kaudu oli Jakobil teada, et Johanna lubanud sinna tulla.

Ent tüdruk ei tulnud. Jakob igatses taga ta lahket tähelepanelikku pilku, ootas ja ootas. Ta oli endale sisendanud, et see on määrava tähtsusega kokkusaamine. Oli aeg ükskord lõplikult otsustada, kas Johanna tuleb temale või mitte.

Viimaks ei leidnud ta muud nõu, kui saatis Mari Orava kõrtsi maad kuulama.

*Mu õde läks teele... oli päev,
Kuid hinge mul varjas öö...
„Hääd teed, mu õde!“ hüüdsin ma.
„Mu päike sa tagasi too!“*

*Ma ootasin hirmul ja lootusel...
Öö tuli ju üle maa...
Siis tuli hommik, tuli päev
Ja õde viimaks ka.*

Kui Mari tuli tagasi, kaasas kohutav sõnum — ühemõtteline kurjakuulutav EI, mõjus see Jakobile lausa pikselöögina.

„Miks siis?“ kähistas ta kuivava suuga. „Miks ometi?“

Laotus varises kokku ja mattis õnnetu luuletaja enda alla.

Talle oli kui tuline ora südamesse torgatud. Tamm ei leidnud kusagil asu. Kõndis oma töötoas edasi-tagasi, jõi kanget teed, käis jälle sihitult kambris ringi, käed püksitaskus. Istus kirjutuslaua taha, surus meelekohad käte vahele, oigas nagu haavatud loom, siis kargas üles, mis tema kaalu arvestades oli üpris ootamatu, tõttas raamatukapi juurde, haaras kätte oma armsad klassikud Heine, Goethe ja Puškini, sirvis neid, ei saanud ega suutnud lugeda ridagi, pani raamatud kappi tagasi, käis ühe akna juurest teise juurde, otsekui lootes näha silmapiirile ilmumas kallist kuju, seejärel istus jälle laua juurde, haaras sule, üritas midagi kirjutada, mõtles kohemaid ümber, hinges näriv valu, mis muutis igasuguse tegutsemise mõttetuks.

Mari jälgis kartlikult ukse vahelt: kas vend ei tee endale järsku viga?

Aga Jakob kutsus õe tuppa ja ütles:

„Jää siia! Jää minu juurde! Mul on väga raske...”

Õo otsa kõndis luuletaja hirmsas vaevas mööda tuba edasi-tagasi ja õde viibis ta juures — õnnetus oli liiga suur! Johanna tähendas talle kõike — ja nüüd ütles ta ei! Lootus oli purunenud. Mari teadis, et venna süda pole päris terve; kas ei ütle see nüüd suurest murest üles?

Sa mine ja ütle, et mul on halb:

Ei tunne ma koitu, ei eha...

Ta silm, ta sõna on ainus salv,

Mis terveks võiks mind teha.

Kes kannatab, see luuletab.

Sel kevadel ärkas Tamme südamehää. Kannatused õhutasid ihasid. Ta hakkas hoogsalt luuletama ja leidis ka õigeid sõnu, mis andsid edasi ta tunde kõikumist ahastuse ja lootuse vahel. Värsse voolas nagu külluse-sarvest — ja need olid ehtsad, tundejõulised.

Mõne päeva pärast, 12. aprillil, kui luuletaja meeleheide oli mõnevõrra taltunud, saatis ta Orava kõrtsi oma hingevaluluuletusi ja kirja:

Armas Johanna!

Läkitan Teile mõned laulud, mis ma Teile teinud olen päälle selle, kui Teie käest minu kohta kurvastava teate sain. Ärge saage pahaseks minu päälle, et Teid lauludes „Sinaks” julgen kutsuda, sest selle mõttega, et Teie mitte minu omaks ei saa, ei või, ei suuda mina kuidagi ära harjuda. Minu süda leidis üksnes siis natukene vaigistust, kui temas lootus tärkas, et ehk ei ole veel kõik mitte kadunud. Johanna, on see tõsi, mis mu süda tunnistab, nimelt: et mina veel mitte ära heidetud ei ole, siis saatke mulle laupäevase postiga vastus — ja kohe olen ma ise Teie pool, et kõige selle valule lõppu leida. Teatage nimelt, kas võin Teid vaatama minna. Peaks kiri Teie poolt tulemata jääma, siis tähendaks see, et minul enam midagi loota ei ole. Johanna, ärge tehke mind õnnetuks.

Puhuti paistis Jakobile, et Johanna löi astla vastu nooruse tõttu. Algul oli neiu lahkem ja nagu soostavamgi. Vist oleks pidanud tüdrukut julgemini enese poole kallutama. Aga just seda Tamm ei osanud, südameasjades saamatu, nagu ta oli. Jakob oli armukade Pinkovskile ega tahtnud ilma jääda sellest, keda oli harjunud juba omaks lootma. Nõmmküla vallakirjutaja, kes avaldas värsse pan Caroli varjunime all, oli tütarlapsele lähedasem. Too oli rõõmus ja hakkaja noormees, kes ei kartnud huntiga tonti. Selles eas, sellises olukorras oli see tähtis.

Nädala pärast, 19. aprillil, läks Väike-Maarja koolimajast teele uus kiri:

Johanna!

Teie kirja sain ma kätte heile arvata kella 11 ajal. Minu südame olek oli esmaspäeva hommiku kella 9 saadik õige hääs korras: õnnelootus oli südamesse tulnud ja kõik tormid, mis sääl ennemini mässasivad, ära ajanud. See lootus kasvas järk-järgult kuni kirja saamiseni ja siis, kirja saamise ajal, oli ta nii vägev, et kirja sisu teda esiotsa purustadagi ei suutnud. Mitu korda lugesin ma kirja läbi, et aru saada, mis sääl õieti on, ehk küll kirja sisu arusaadav paistis olema. Kui ma kirja sisu tõde aimama hakkasin, siis tuli veel seesugune tung pääle, et ma teda mõista ei tahtnud. Ma lasksin koolipoisid viimasest tunnist ennemalt lahti, sest et õieti aru ei saanud, mis nad mulle vastasivad, tulin ja lugesin veel kirja üle, lugesin ka sellegi kirja läbi, mis Teie minu õele olite saatnud (muidugi tema lubaga), aga ehk küll kohutatud, jäin ma ometigi lootma. Mu hing aimas Teie ligiolemist ja see aim oli vägevam kui Teie sõna. Seesugune kahtlane olek ulatas tänase päeva päälelõunani. Jälle võtsin ma Teie kirja ja lugesin ta läbi: nüüd hakkasin juba selgemini temast aru saama... Esimene asi, mis ma tundsin, oli viha, viha Teie vastu (andke andeks!), mis aga kohe surmahirmuks muutus. Ma olin kui uppuja, kellel õlekõrtki kätte ei puutu. Selles olekus olen ma praegugi, kuna ma seda kirja kirjutan. Teie kirjutate: „Unustage!” Oh võiksin ma enese ära unustada — häämeelega teeksin ma seda Teile meelehääks! Aga seda ei saa, ei saa ma teha: ma peaksin siis meelemõistuse kaotama. Ja Teid? — Teie olete minule nagu osa minust (kas see Teie tundmata on?) ja võiksite minule üksi ühes minu enesega ära ununeda. Johanna, ärge võtke lootust mult ära, mis nii mitu aastat mind valgustanud on (Teie pidite minu südame olekut Teie vastu juba ennemaltki aimama, enne kui ma ta Teile kord ette tõin). Ärge saage kurjaks, et ma Teile nendaviisi kirjutan: ma ei või teisiti, vaid pean võitlema, sest et minu õnn mult ära võtta tahetakse... Johanna, ma jään Teilt hääd vastust ootama. Kui Teil seda minu tarvis mitte ei peaks olema — siis ärge vastakegi mulle mu kirja pääle. Oh peaks Teie ometi vastama. Jään Teilt vastust ootama, oh võiksite Teie seda mulle ju ligema postiga saata... Johanna, kas olete minu?

Teie truu Jakob Tamm.

Ma kirjutasin kirja valmis: süda on jälle rahulisem, aga üksi selle tundmuse ja mõtte juures, et Teie minu oma olete. Teist mõtet ma ei saa, ei suuda oma päha võtta, ega teist tundmust oma südamesse tõmmata.

Seesama.

Johannal oli valida kahe luuletaja vahel.

Seadsin ennast istuma, aga teisele istmele ei tulnud keegi.

Ega tulegi.

Kes üksinda on teele asunud, see üksi jääbki.

Vaid rongirataste tümin, veduri kivisöesuits. Möödalibisevad suve-
maastikud.

Ja Jürgensteini „Juta”, neljajärguline kurblik luulelugu.

Nõnda siis — liisk oli langenud. Johanna ei läinud paksule, igavale,

vanale mehele. Olgu pealegi tuntud luuletaja, otsitud koolimees, aga Jakob Tamm ei tõmmanud teda. Miks pidi ta pidama mehest, kes ise tundis, et on tuim, nagu ta ühes oma luuletuseski kirjutab!

Hoolimata kõrtsiemanda vastuseisust viis Karl Pinkovski Johanna Mathilde Christine Soobi altari ette. Hardad näod, pruudil mirdipärg peas, Johanna uje nagu talleke. Tema peaaegu hingeõhuga lausunud jaa-sõna. Kirjutaja *alias* pan Caroli hääli oli reipam, kuid mitte nimetamis-väärselt.

Ettevaatlikult pani hingeekarjane neile sõrmused sõrme. Peaasi, et need maha ei kukuks; see oleks halb märk! Kõik läks oma rada. Ja tema, Jakob, härrasmehelikult riides, redutas ülalt tõra pealt piiluda otse nagu kurjategija, kui tema pruuti teise mehega paariks laulatati.

*Kaks lillekest kasvavad ojas:
Jõekupp ja vesiroos;
Üks kollane, tõine valge,
Nad õitsevad pilliroos.*

Luuletaja võttis põuest taskuräti. See lõhnas veel öde Mari triikraua järele. Ta silmitses seda hoolega, justkui näeks esimest korda, vaatas ringi ja pühkis vargsi silmi, südamel kivikoormana kaotusvalu: mispärast, miks pole see mina, kes seal Johanna kõrval seisab, must ülikond seljas, valge rätt rinnataskus, juuksed pumatiga võitnud?! Ja tal oli juba laulatus-sõrmuski valmis ostetud, see oli tal praegu kuuetaskus siidpaberi sees — sõrmus kui talisman p i d i Johanna laulatuse ajal kirikus v i i b i m a!

Kui sügavaks sai muuta valu?

Eks siin saa tõeks Juta sõnad, mis too armuvalus Sarvikule näkku paiskab:

*Mine, mehikene, põrgu!
Põlgan sind, sa seda tead.
Ära näita oma sõrgu —
Siis sa teed mul meehead.*

Jakob tundis ennast väga vastikult. Ta oli paljaks röövitud, alandatud, k a r i s t a t u d. Pugeda leivamõhe taha nurka ja lakkuda seal haavu. Nagu poisikesepõlves, kui ta laadalt ostetud esimese lambi klaasi kogemata käest pillas ja isa käest kere peale sai.

Tartust ära sõites panin tähele, et vihma sadas. Pritsul (Middendorff) tulin välja. Vihma sadas tubliste ja tee oli porine. Teisi tuli ka Pritsul välja. Tulime kõik Pritsu kõrtsi ja jääme pinkide peale pikutama. Võtsin pudeli mõdu ja natukene sinki. Sõin ja heitsin magama.

Jakob lükkab veeklaasi kõrtsilauale eemale, silmitseb hämaruses vee puhast helki. Heidab siis viltamisi pilgu leti poole. Tagantpoolt levib kõrtsiruumi keedukartulite ja suitsulihասousti lõhna. Sülge neelates võitleb luuletaja endaga. Ta ei lähe süüa tellima, on niigi üleliia tüse. Möödas on ajad, kus ta kausist lusikaga sula searasva suhu ammutas.

Tamm heidab kõvale kõrtsipingile pikali, võtab mantli peale. Seal ta on, nii pikk kui lai: Kroonu onu, Ordumeister ja Sarvik ühes isikus, kandiline pea kõrtsmiku vanal kuuel, mis too kooliõpetajale pea alla toonud.

Sume suveöö, kärbsed on vaikinud, taevast langevad tähed.

Luuletaja näeb unes, et pöörab postimaanteelt vanaldase telliskivist maja poole, millel on sammaldunud, lagunenu katus.

Jakob küsib kojamehelt, mitmendal korrasel on auditorium nr. 18. Imestades astub ta üles mööda saapataldadest lihvitud treppi, teades samas surmkindlalt, et sel majal on üksainus korrus.

Ta leiab enese pikast poolpimedast ruumist, kus seisavad reas madalad, määrdunud lauaplaadiga koolipingid.

Ta istub ühte lähemasse pinki. Sirutab jalad laua alla, need ei mahu sinna ära, tema pikad ja jämedad jalad.

Ta teab, kus ta viibib: ülikoolis! Viimaks ometi igatsetud kohas! Süda hakkab ärevalt lööma, tema salaunistus on täitunud. Direktor Ždanovič oli korra öelnud: „Teie, Tamm, kui auhinnaga seminari lõpetanu, püüdke edasi õppida!”

Olgugi et unenägu, ometi meenub talle, et Viktor Künnapuu oli seminari lõpetamise aegu öelnud: meile head kohta ei anta, surutakse kuhugi abiõpetajaks! Tuleb tuupida ladina keelt, mõned muud asjad üle korrata, gümnaasiumi eksamid ära teha ja murda ülikooli!

Siin peab algama esimene ettelugemine. Seestpoolt varjab auditoriumi ust mingi pehmete narmastega riie, väga püüne eesriide sarnane. Selle tagant poetuvad hääletute varjudena ruumi tudengid. Üks valge peaga noormees istub Jakobi kõrvale, naeratab ja toetab pea kätele.

Seejärel ilmubki ukseavas nähtavale Viktori kandiline tahtejõuline pea, siis Timotheus Kuusik, Peeter Laredei — seminari koolivennad. Esimesel pilgul näevad nad välja samasugused nagu omal ajal Tartus, ometi aimub neis ka midagi võõrastavat — unenägu on omatahtsi muutnud nende näojooni ja silmavaadet.

Korraga märkab Jakob, et auditoriumi on tähelepandamatult ilmunud lektor, käes kõhukas portfell, pungil sajandite tinast tarkust.

Ta uurib kidurat kasvu meest lähemalt.

„See on ju Mihkel Veske, minu eesti keele õpetaja!” mõtleb Jakob rõõmsalt ja imestab: Veske oli surnud, kuidas ta on siis nüüd ellu ärganud! Tammest möödumisel komistab Veske tema varvastele. Alles nüüd tunneb luuletaja, et on paljajalu.

Lektor tõttab taas tagapool asetseva tahvli juurde, pühib näolt higi ja alustab väsinult:

„Vabandust, härrad, tulin Kaasanist. Seal oli mul matemaatika ettelu-
gemisi. Hilinesin veidi, teate isegi, tee on pikk...”

Kiirustamisi märgib valge peaga noormees midagi kladesse, kuid
sedapuhku ei naerata.

Jakob võtab kuuetaskust tõmbi otsaga pliiatsi. Rõõmus äratundmine:
sellesama pliiatsiga kirjutab ta taskuraamatusse ka oma märkmeid.
Pliiatsit sõrmede vahel veeretades asutab ta loengut kuulama.

Valgepea küsib kõrvalt sosinal, kas Jakobil ei leiduks vahest paberit.

Alles tal oli ees paks klade, kuhu see sai?

Jakob on ju tulnud reisile, kust temal siis paber — peale kortsunud
„Postimehe” kuuetaskus! Unes „Noor-Eesti” album millegipärast ei mee-
nu.

Veske hääl muutub üha vaiksemaks. Jakob tukastab, pliiats kukub
valusalt varvastele, otsekui oleks tegu palgiga. Virgudes mõtleb ta:

„Miks ülikooli univormi juurde ei anta häid kõvu kalavinskeid?”

*Hommikul tellisin kõrtsimeest mind Nuustakule viima. Võtsin ajaviiduks pudeli õlut
ja hakkasin tema juures oma teekäiki kirjeldama.*

Näitemängus Siegfried von Spanheim tunnistab:

*Mis võin ma parata, kui seda näitan,
Et olete mu võitnud iluga.
Siis olge uhke — Ordu võimukandja
Siin roomab praegu Teie ilu ees...*

Ka see on tõesti juhtunud: luuletaja oli Johanna ees põlvili maas. Nuttis ja
palus.

Mida ta võiski veel teha, et võita armastatut endale?

Üllatab, kust muidu verevaene Jakob Liiv leidis ordumeister Span-
heimi suhu nii mõjusad südamest tulevad sõnad, mis andsid täpselt edasi
Tamme tundeid:

*Ma armastan Teid üle inimliku piiri,
Ma jumaldan Teid puhkusel ja tööl;
Teil silmad külvas on taevatule kiiri,
Mis valgustavad hinge südaööl.
Siin elan muidu nagu kõduv vare,
Mis tuge deta varsti kokku vaob...
Ilm Teie armuta on mulle vali, kare,
Kõik elujulgus varsti nõrkeb, kaob.*

Mis toimub Tamme hallides ajusagarates praegu?

Kas keerlevad seal mõtted etteantud kolmnurgas: Johanna, luule-
tamine ja näitlemine, kool.

Nõnda meile meeldiks küll, siis kirjand ei valguks laiali. Kas see aga peab paika? Kus on õigeim tasand, mille kaudu laulikule läheneda?

Kell on praegu kolmveerand kaheksa, aga hobust ei ole veel toodud, ootan ja joon seda õlut, mis mul pudeliga ees on.

Kas Sarviku sõnad on ikka peas — kuidas seal edasi läks?

Otepääs, 22 jl.1905

Pritsu kõrtsimees sõitis hobusega, mis pikalaua ette rakendatud oli, ukse ette, mina istusin pääle ja sõit algas. Ilm oli esiotsa vahetevahel pilves, pärast läks kaunis selgeks; nenda et üksikud pilvetükid aga taevast mööda uitasivad, vesikaare tuulest aetud. Tee oli porine. Hobuse juhtijal oli pikalaua pääl kaunis halb istuda, sest et esimene ratas muda pildus. Minul ei olnud selle poolest kartust. Sest et tagumine ratas, kui ta rummu poole pöördus, mudast juba puhas oli: muda oli ära visatud. Hobuste juhtija tõstis pärast, et ennast muda eest hoida, mõlemad jalad esimese telje pääle ja oli kaunis kenasti muda või pori eest varjatud. Tee pääl küsisin ma ümberkaudiste mõisate ja rahva üle ütte ja tõist. Kõrtsimees andis mõndagi seletust. Ma sain kuulda, et Palupera Vuksi väimees Teedla Liping pidada olema. Vana Liping pidada veel olema j. n. ed... Parajasti, kui me Lipingute üle olime rääkinud, sõitis üks üksik vanaherra vedruvankriga meist mööda. Ma ei pannud teda just palju tähelegi. Voorimees ütles, kui vanaherra juba möödas oli, et see Teedla vana Liping olla. Mul oli kahju, et ma teda möödasõidul rohkem tähele ei pannud, sest et tema minule poisikese põlves tähtis isik oli. Minu isa oli tema juures kandimees, esiti Topsil ja siis Konnal ja mina sain herrad mõndagi korda näha, kui mõisas tööl olin. Sellest ajast on juba hulk aega mööda läinud. Isa sai Konna koha päält ära, sest et mõisa kubjas selle koha oma pojale võttis, ja sellest ajast ei ole mina Lipinguga enam kokku puutunud, pääle ühe korra, kus ma teda Verevi kõrtsis nägin, kui ta pojaga jahil oli. Mina olen juba üle neljakümne aasta vanaks saanud. Siis kui ma Lipinge valitsuse mail elasin, oli tema juba hall mees. Nüüd nähti ta seesamasugune hall mees olema. Imet, kuidas aeg mõnest inimesest nagu peaaegu muutumata mööda läheb. Liping oli ka omal ajal mees: pikk, tugev ja natuke kühmas ehk ettepoole, nagu seda pikad mehed harilikult on. Mitugi mälestust, kus ma Lipingut olin enne näinud, tuli mulle meelde. See nägemine siin on vist viimne. Kõrtsimees seletas, et Liping ühte karjamõisasse sõitvat, mis tema poja käes Palupera Vuksi käest rendi pääl pidada olema. Minul oli kõrtsimehega kaunis lõbus juttu ajada. Oli teine paraja pikkusega mees, eesti laadi, tüse, tõntshabemega ja ühepikkuste lõigatud juustega. Habemes oli mõnigi hall karv, nagu minulgi.

Tagantjärele tunduvad Tammele õpetajate seminaris veedetud aastad lausa Kunglana. Ühisköök, voodipesu vahetati üks kord, ihupesu kaks korda nädalas; üle kahe nädala käidi saunas. Igapäevased elumured jäid kaugele, käi tunnis, loe raamatuid ja vaidle kooliõpilastega Eesti asjast. Aateta inimesed on loiid, ei mõtle, kes nad on ja mida nad tahavad. Kuid

nemad olid noored, tulevane maa sool, ajasid taga aadet ja olid sellele uhked.

Väikest kasvu Veske muutus nende silmis suureks, lausa Kalevipojaks, kellest ta rääkis klassis vaimustusega 1880. aastal. Emakeele tunnis pöördus jutt tihti maarahva raskele olukorrale, eesti keele halvustamisele.

Sõim kahelt poolt, mõnitamine.

Sakslastele olid nad *grauen*, venelastele *tšuhnaad*.

Nende klassis oli kolm venelast. Üks neist, Pavel Morozov oli pärit süda-Venemaalt. Tema pidas eestlasi sakslasteks. Kui talle nende kahe rahva vahe ära seletati, jäi ta eestlaste vastu endiselt üleolevaks ja vaenulikuks. Poetas põlgliku märkuse seal, tegi pahatahtliku vihje teal. Ühel päeval, kui poisid omavahel emakeeles rääkisid, hakkas ta mõnitavalt uluma ja heitis kiunudes:

„Sobatšje naretšije!”

Anton Herman, renditaluniku poeg Puka vallast, läks näost valgeks, haaras Morozovil vahkvihas rinnust kinni, raputas teda nagu takukoonalt ja kärgatas:

„Vai sina, murjan, tulet minnu tsongma! Kõrda, messä ütlit!”

Morozovi pisikesed silmad pilkused heitunult.

„Ne ponimaju estskogo naretšija!” pobises ta.

Herman kordas oma nõudmist vene keeli ja lisas: „Meil on keel, mitte naretšije. Kas jäi meelde! Ja nüüd võta oma sõnad tagasi!”

Tamm ruttas neid lahutama. Tema, Herman ja Künnapuu — kolm koolivenda Tilga koolist — hoidsid kokku ka Tartus.

Puka poisi pilgus oli midagi nii ähvardavat, et Morozov mõistis: asi on naljast kaugel. Värisevi hääli, pisarad kurku tõusmas, palus ta andestust.

Juhtunust direktorile ei teatatud. Poisid teadsid, et Ždanovišt noomiks neid oma hõbetuva habeme varjust: meie seminaris keelt ei kanta!

Morozoviga arusaamatusi enam ette ei tulnud.

Kahjulikud raamatud, keelatud ajalehed, käredate piirangud. Ometi oli seminaristidel tellitud lähemasse vürtspoodi ajaleht, sealt käidi seda toomas, loeti ahnelt ja arutati isekeskis.

Tamm oli teist aastat Tartus, kui „Sakalas” ilmus kirjatükk böömlaste nõudmistest. Viktor Künnapuu, kandimehe poeg Aakrest, ütles:

„Näed, böömia keelele nõutakse Praaga suurkooli peal saksa keelega ühesugust õigust.”

„Kae siis!”

„Ja kohtutes ning valitsuses ka böömi keele tarvitusele võtmist.”

„Nemad nõuavad, aga meil ei juleta piiksatadagi.”

Peeter Laredei istus voodiserval, silmitses oma paksu villast sokki, mil auk kannas, ja heitis pilkavalt:

„Piiksu siis!”

„Nüüd tehakse kõva lärmi, nagu ei tea mis kurjategijad need zehhid on,” jätkas Viktor lehte krabistades.

Anton Hermani pilk muutus sama jonnakaks ja järeleandmatuks nagu siis, kui Tilga kirikukooli poisid läksid Kirepi vallakooli poistega Urbaia pedastikku kivisõda pidama.

„Kõigepäält peame ise maakeelt au sees hoidma!” ütles ta. „Mitte tarvitama võõraid keeli.”

Emakeele tunnis, kus sellest tuli juttu, arvas Mihkel Veske lootusrikkalt:

„Küll Aleksandri koolis hakatakse eesti keelt rääkima. Ja õpetama eesti keeles. Seal saame ühesugused õigused.”

Otepääs ei leidnud ma kirjutajat Wulffi kodu, vaid sain tema Põllumeeste Seltsi näituse aias kätte. — Temalt kuulsin ma, et „Jutat” ei mängitagi. Nõnda oli siis minu Nuustakule sõit ilmaaegne ja et sõidust vähegi midagi sihilikku saada, võtsin ma nõuks Pühajärve paremini, kui see mul kahe aasta eest minu esimesel siin käigil võimalik oli, üle vaadata. Pühajärve üle vaatamiseks arvasin tänase päeva. — Õhtul külas vaatasin veel näitemängu „Järk-järgult” (H. Mülleri viiejärguline rahvamäng) proove. Mängu tahetakse pühapäeval 24. juulil näituse ajal mängida. Olin ära väsinud ja võisin vaevalt ennast ärkvel hoida. Proov ei läinud just hiilgavalt, sest et mäng, mida siin kevadel mängitud, juba ununemas oli. Naisterahvaste hulgas leidis paar hääd mängijat. Pärast proovi lõppu tulin mina magama vallamajja. Wulff jäi oma vendadega veel karskusseltsi majasse, kus proove tehti.

Aateta pole võimalik elada.

Sakslased on mures mõisate ja ülemvõimu, venelased oma Kolmanda Rooma pärast; riigiidee asendab neil inimese vabadust.

Eesti aade, baltlastest põlastatud, Vene kotkast kistud — otsekui haovedaja vana kasukas, tordid ripendamas, elab külaküünis, rehe all või seltsimaja laval — kui mõni tuletõrje-, karskus- või haridusselts jõuab seesuguse ehitada.

Hädaldatakse mis hädaldatakse, kuid jõutakse.

Otepää kihelkonnas Nõunis ehitab põllumees Hendrik Aarik oma Tüki talu maa peale seltsimaja. Ja Nuustaku alevisse on kerkinud ilus telliskivist pritsimaja. Hea projekti järgi, igati asjalik, niisugust hoonet ei pea kuskil häbenema.

Jürgensteini Sarvik, kellel on nii Vanapagana kui Mefistofeelse iseloomujooni, kuulutab:

*Mul on vahel plaanid laiad
Tervest ilmavärgist peas,
Unustan siis väiksed asjad,
Eesti rahva teiste seas.*

Jakob ei unusta oma rahvast.

Venestusajal korrutatakse sagedasti ühest või teisest tegelasest rääki-

des: ta on luu Eesti luust ja liha Eesti lihast. Seda peetakse ülimalt kiituseks, mida ühe inimese kohta võib öelda ja mis iseenesest välistab igasuguse autuse, pahelisuse ja alatuse.

Lahenematu vastuolu: rahvajutud, ussi loomine, puugi püüdmine, peidetud varandused — ning täiesti jöhker, mahatallav, üha tugevnev Vene riigi usuline ja rahvuslik surve.

Veel on venestamine suhteliselt värske nähtus, üks selle teravikke on suunatud sakslaste ülemvõimu vastu. See ähmastab suhtumist — korraga kahe vastu võitlemiseks ei jätku jõudu. Kellele toetuda, millele?

Jakob sõdib veel vanal, ammu väljakujunenud väeliinil: tontide ja kooljatega, mõisaga, kuigivõrd ka tekkivate eesti kaukajumalatega.

Õiglustunne kuulub iga õige luuletaja juurde. Kui inglased tungivad buuridele kallale, kirjutab Tamm *Buuride rahvushümnuse*:

*Kas tunned rahvast südimat,
Kes kaua orjas teist?
Kes ka on annud vara, verd
Maa vabaduse eest?
Nüüd buurid, lehvitage lippu,
Sest võitlus teeb teid priiks...*

Kes luuletab, see kannatab. Kujund võimendab vaid kurbmängu.

Kirikust mööda tules tulivad mulle mõned tondijutud meelde ja midagi hirmusarnast asus südamesse. Ma ei julgenud just kiriku õuest läbi tulla, vaid tulin teed mööda ringi.

Meelekoahas tuikab valusasti.

Suveöö tund, tubakas õitseb omapäi Otsa talu aias.

Jakob mõtleb isale: õlgvalged, hallvalged juuksed, ergas pilk. Võib-olla konutab isa praegu Verevis akna all — mis ei ole muidugi tema, vaid sugulaste aken. Sest Ado Tammel kui sulasel ei olegi oma akent. Aga endistviisi loeb ta ajalehti ja raamatuid, niipalju kui haiged silmad lubavad, ja on hea jutustaja.

Oma meelelaadilt on Jakobki jäänud külameheks, kes kuulas ja kuulab praegugi, kõrv kikkis, tondijutte. Nagu viibinuks ta eluaeg Verevi kõrtsis, kindlas, harjumuspärases keskkonnas, kus isa jutustab lugusid ja Tinni Toomas — Toomas Täht — laulab teoorjuseageid regivärsse, kui on viinakortlist rüübanud.

Möödunu mõjutab tahes-tahtmata hoiakuid.

Ühes luuletuses on Jakobil mehe näoga kivi. Tema ise, kivimorni näoga mees — kooliõpetaja, luuletaja, näitleja — norskab praegu vallakirjutaja Wulffi toas.

Hommikul magasin ma seni, kui kärbsed mind üles ajasivad. Ma käisin enne lõunat Nuustakule ja nüüd pääle lõunat tahan Wulffi venna Pauliga Pühajärvele minna. Ilm on ilus. Mõni pilvekene kesk taevast. Et tahtmist ära täita, lõpetan kirjutamise.

Sõit Nuustakule, nii nagu teisedki tema reisid, ei muuda Tamme elus midagi. Ta juustes säratab hõbehalle niite. Luuletaja on nelikümmend neli aastat vana. Öeldakse, et inimene muutub neljakümne viienda eluaastani.

Tamm paneb oma märkmeile pealkirjaks „Teekäik Nuustakule“. Ja libistab taskuraamatu põue. Sedapuhku.

Luuletaja mõte jõuab jälle ringiratast Johanna juurde. Tema on Tamme ankrupaik heas ja kurjas.

Tamme armastuslool pole lõppu. Ikka ja jälle pöördub luuletaja mõttes tagasi Johanna sõstrasilmade juurde. Ta tunneb üha selgemini, et tema lootuste luhtumises ei ole keegi süüdi. Keda saab süüdistada armastuse puudumises või nõrkuses? Kus oli liineal, millega mõõta tunnete sügavust, kestvust, nendele vastamistki? Kuidas seda nõuda Johannalt, mis õigusega? Vägisi armsaks ei saada.

Süda ei küsi väidetest, vaid tuikab valust.

Üksikisik ja ühiskond. Hõlpus on viimase laia hõlmaga tunded kinni katta, kolistada sõnu üleüldisest edenemisest. Kuid elava inimese hing, mille peab lunastama armastus — mis lipsu lööb tema?

Meie aga jätkame kirjandit.

Pühajärvel, Kolga talus pidada kirjanik Eduard Vilde neiu M. Jürmanniga suvitamas olema. Paar vabaarmastajaid, nagu kuulda. Nad elada pööningul teine teises tuas; ja käia vahel jala Pritsul.

„Aga mina,“ mõtleb Jakob imeliku kahjutundega, „kas mina ei ole kirjanik? Miks ei võiks minagi pesitseda kuskil niisuguses toas? Olla vabaarmastaja. Ja minu kõrval askeldaks Johanna, sale ja noor kui näkineid.“

Tammgi on oma aja ja keskkonna laps. Vabaarmastaja mõistes on tema jaoks midagi taunitavat ja häbiväärset, ühtlasi peibutavalt ligitõmbavat, magus-erootilist.

Igatahes paistab ta kuuluvat nende meeste hulka, kes armastavad vaid üks kord elus — naturaalne tamm, läbinisti ehtne.

Jakob Tamme siseilma ei saa enam keegi aastarõngaste kaupa täpselt taastada.

Me võime vaid oletada. Meie kirjand rajanebki oletustel ja kommentaaridel.

Jälle meenub luuletajale s e e.

Ja valge kooritud vitstest korv, milles olid mustikad. Seal, tolle tüdruku käes, kes Rakkes rongilt maha astus, sihvakas ja sire. Kes tõmbab selle näitsiku rinnale, kallistab ja musutab õrnasti?

Tamm pole teeninud sõjaväes ega käinud Türgis. Kuid tal on hea mälu. Ikka veel on tal meeles ammu mängitud Aabram Siku monoloog, mis vastab tema tänaõhtusele hingeseisundile:

Aga ma armastan sellegipärast naisi ja kaitsen neid, sest nad on õrnem sugu ja sõjamehe kohus on neid kaitsta. Türgimaal ütlesid küll ka mõned üleannetud: „Andrejevitsš, lase selle Türgi naise peale märki!” Aga mina vastasin: „Netu, ta on õrnem sugu!”

Jah, see õrnem sugu... Tamm ei meeldi naistele, tal puudub ligitõmme. Mida ei ole, seda ei saa endale külge l u u l e t a d a. Eevatütardele läheneb luuletaja kujutluspiltides. Naised tulevad Tamme juurde, heidavad temaga häbitult ühte, saavad ihu ja hingega luuletaja omaks unenäos, mitte elus.

Milline on tema mina seestpoolt, milline on õieti tema pahupool?

Vahest peaks Viinist välja tellima Sigmund Freudi? Ehk professorihärra paneks Jakob Tamme hüpnosiga magama, avaks ta vaistude salailma, uuriks, kas luuletaja vastamata armastus ja rahuldumata sugutung on ikka sublimeerunud vaimujõuks? Las psühhoanalüüs selgitab, kui võimas on Väike-Maarja koolijuhataja libiido, ja uurib, milles seisneb eesti ballaadiklassiku *Versprechen*?

Mitte tondid, kodukäijad, painajad, vaid varjatud allasurutud tungid, tegemata vallatused, mahajooksmata sarved. Luuletajale teeb jätkuvalt meelehärmi, et Johanna ei näinud temas meest, põlgas ta ära. See riivab ta eneseuhkust, on Tamme *valukool*, millest ta räägib ühes sonetis.

Kuidas lugu ka poleks, oma kirjandis ei või me lubada lihtsustatud lähenemist. Suguiharus lahendab palju, kuid mitte kõike.

Nuustakul, 24 juul. 1905

Kell neli p. l. 22 juulil läksime Pühajärvele minema kolmekesti nimelt: mina, Paul Wulff ja ministeeriumi kooli õpetaja Ruus. Viimasega sain ma G. Wulffi juures kokku. Tema oli sinna tulnud, et P. Wulffiga Kaarnajärve suplema minna. Käigi siht muutus tal muidugi minu soovil ja meie läksime Pühajärvele minema. Nuustakul võttis meid üks natuke nokastanud mees oma vankrile ja sõidutas Pühajärvele. — Mees tegi tee pääl mõndagi nalja ja ütles teravusi, mis mul kahjuks enam meeles ei ole. Oma sõiduvärki nimetas ta sitasitika postiks. Ja kahtles, kas mina meesterahvas olengi, kui ma mäest alla tasemini käskisin sõita. Kell pool viis jõudis sitasitika post Pühajärve kõrtsi ette. Paul W. läks lootsikut küsima, kuna meie Ruusiga sadamasse tõttasime.

Üha on Jakob silmitsi vana tuttavaga, mis jälitab teda pärast koolitunde, raamatut lugedes, suvel, kui koolikell on vait. Tema peavaenlaseks hakkab kujunema igavusse ja tühjusse suubuv üksildus.

Kirjandi kõrvalteema: kas mitte üksindus pole see tõukejõud, mis sunnib Tamme oma teekonna sündmusi üles tähendama?

Kes luuletab, see üksi jääb.

Kõrvalteema, mis on tõusmas peateemaks.

W. tuli varsi järele, meie istusime laeva ja sõit hakkas püüale. Esimeseks sõudma oli R. Tema aerutas lootsiku sadamast Sõsarsaare (lõunapoolse) sadamasse.

Selge päikesepaisteline suvepäev. Pühajärve vesi sätendab ja särab. Taamal sinetavad saared, nende ees hõbeleb unelev vesi.

Rida „Faustist“, mis on Tammel seminaripõlvest saadik meeles mõlknud:

Was glänzt, ist für den Augenblick geboren!

Ministeeriumikooli õpetaja Ruus seisatab järve kaldal puude all, silmad vidukil, võtab õlgkübara peast, laseb tuulevinul pealage jahutada ja silmitseb mõtlikult vetemängu. Tema, mees, võib imetleda kodumaa looduse ilu mitte millelegi mõtlemata, vähimagi kahetsuseta, järv sillerdab, päike paistab ja kaunis päev möödub. Selles pole midagi tähelepanuväärset, kõik on väga harilik.

Kuid Jakob tahaks hetke peatada — tema kannab ilu ja luule rasket koormat.

Kas Peeter Laredei tegi hästi, et äratas Tamme meeled luulele? Hulga kergem oluiks elada tavalise õpetaja elu, ajada päevast päeva argiseid kooliasju? Jaolt ongi nõnda, sest linnakooliõpetaja eksam on Jakobil tegemata — ja jääbki.

Muidugi oli seminaris tõlkekatsetuste juures ninapidi Timotheus Kuusik, Muhu poiss. Magamistoas arutas Tamm kaaslastega, kuidas toda Goethe rida kõige täpsemini tõlkida.

Kuusik pakkus:

„Mis klantsib, silmapilk meil meelest kustub!“

Jakobi variant:

„Mis särab, see vast silmapilguks sünnib!“

„Millega sa riimid seda sündimist?“ küsis muhulane kavalalt. „Niisugust sõna ei ole.“

Ta rabe naer ajas Jakobi imelikult ärevile.

„Kaob silmapilk meil meelest, mis seal klantsib!“ fantaseeris Viktor Künnapuu.

Anton Herman, kes armastas kõiges täpsust, küsis valvsalt:

„Kus seal? Ja vantsib siis või? Et oleks riimis!“

„Mis too silmapilk sul nii hirmsasti klantsib? Ega see ole sul mõne preili aluspesu!“ pilkas Timotheus Kuusik.

Tamm punastas.

Künnapuu tuli välja uue reaga:

„Mis hiilgab, on ehk silmapilgu elus!“

„Mis ilus, elab ühe silmapilgu!” luuletas muhulane.

Herman vangutas pead:

„Ilu kohta pole Goethel seal midagi öeldud.”

„Vaata kus Johann Wolfgang, või ilu ei lähegi talle korda!” naeris imestamisi Timotheus Kuusik, tulevane lastekirjanik.

Ja alustas padjasõda.

Siin läksime paviljoni juures maale ja käisime mõlemad teega ühendatud saarepooled läbi. Tähtsalt silma puutusivad suured tammed. Paaril tammel oli ümbermõõt kaks pool minu sülda.

Ruus pühib taskurätiga nägu. Ilm on palav ja tema on sõudnud kohmakat rasket lootsikut, milles kolm meest.

Tema tammi ei mõõda. On seda varem teinud mitu korda. Nii nagu ka Paul Wulff.

Kõige jämedama tamme ümbermõõdu määramise järel hakkab Jakob Tamm reisikaaslastele valju häälega deklameerima:

*Pühajärve võimsat tamme
torm ei iial kohuta,
sääli ta seisab Sõsarsaarel —
tervitab sind, rändaja.*

„Kas see on teie uus luuletus?” küsib Paul Wulff, kes suhtub venna külalisse rõhutatud lugupidamisega. „Eksprompt?”

Ruus muigab ebalevalt ja keerutab käes helepruuni kandilist jalutuskeppi, mis keset lopsakat saareloodust tundub täiesti ülearusena. Õpetaja küsib endalt, miks ta tole totra toki üldse kaasa võttis, kuid ei leia vastust.

„Ei. See on kooliõpetaja Grossschmidti luuletus.” Jakob litsub verd imeva parmu kaelal surnuks. „Eile rongis juhtusin lugema. „Noor-Eesti” albumist. Jäi meelde.”

„Minule jäid ka kooliajal luuletused ruttu pähe.” Ruus virutab õitsvale naadile keppiga. See vajub longu, kuid varrelt ei murdu.

„Minule jäi meelde ainult keisrilaul,” ütleb Paul Wulff. Räägib ta seda tõsiselt või lõõbib, on raske vahet teha.

Ruus ohkab.

„Oleks pidanud mõne preili kaasa kutsuma.”

„Või nooriku,” tähendab Paul Wulff.

Ruus ei vaata otsa mitte talle, vaid Tammele.

„Silmarõõmuks ainult,” täpsustab ta seejärel.

„Mina muud ei mõelnudki,” vastab Paul Wulff ja vaatab samuti Tamme poole.

„Ja korvi õlut.”

„Korv õlut. Lootsik ümber. Ja meie Pedastiku Peetri juurde,” lausub luuletaja.

Paul Wulff muigab.

„Kui lootsik iga õlletooi joomise järel kohe ümber läheks, oleks Otepää kabeliaed uppunuid paksult täis.”

Pärast saarte ülevaatamist istusime laeva, Wulff võttis aerutamise oma hoolde ja viis meid Kloostriisaare sadamasse.

Aleksandrikool. Veerand sajandit aeti asja ja koguti raha, igatseti taga eesti õppekeelega kõrgemat kooli, kuhu pääseks pärast kihelkonnakooli ja mis oleks *nago keige teiste kolide pea ja kroon*.

Takistavateks teguriteks tõusid üksmeele puudumine, loidus ja väiklane nägelemine. Lõpuks pöörati ametlikult tülli, löid lõkkele poliitilised kired, mustati üksteist koosolekul, kõrtsilauas, seitungilehes. Aja jooksul üldrahvalik unistus vanus, vettis, kaotas vormi otsekui vihma kätte vedelema jäänud kaapkübar; veel sedagi lõhkus kahe peaga Vene kotkas.

Kus on nüüd see ihaldatud emakeelne kool?

*Aja silmad lahti, ole julge,
Nagu mehe viis!*

Ja tõesti, vaadake selginud silmil: seal Kaarlimõisa väljal, eemal suurematest keskustest, jumalast mahajäetud nurgas, paistab sünge poolpidune maja.

See ongi Eesti Aleksandri-linnakool, maarahva teoks saanud unistus. Venekeelne, keisrimeelne kool keset õitsvat Põhja-Liivimaad Aleksander Kolmanda valitsemisaja sihitus pimeduses.

Eesti õppekeelest pole juttugi.

Ning Jakob Tamm on seal abiõpetaja, triibulised püksid jalas. Eesti keel on sunduslik õppeaine, sellest Aleksandrikooli põhikirja nõudest peetakse siiski kinni. Algul kaks, pärast üks tund nädalas õpetab luuletaja kõigis klassides emakeelt.

...läksime rannast üles mäele ja istusime natukeseks ajaks pingile puhkama. Kloostri saar on natukene kõrgem kui kõiges... Sõsarsaared on. Natukese aja istumise järel tulime alla.

Härna Ruus tahab tõsimeeli tutvustada Jakobit ühe kohaliku naisterahvaga. Noor lesk on igati nett ja kuldse südamega inimene.

„Ta oli näinud teie pilti ja küsis, kes see ilus mehine mees on – suure pea ja mustade käharate juustega. Ma ütlesin, et kuulus luuletaja Tamm.”

Jakob lausa kohkub, tõmbub näost punaseks kui vähk. Vehib tavatult parema, seejärel ka pahema käega. Aja kuludes mehelik alaväärsus aina kasvab.

„Andke andeks,” ütleb Ruus viisakalt ja mõtleb: „Vanapoisist kirjanik on veidike imelik. Aga naerda kah ei kõlba.”

Istusime lootsikusse ja sõit läks Pühajärve lõunapoolse otsa poole, aerutajaks juba mina. Meie sõitsime hommiku poolt saare ümber ja ajasime Saare talu alla sadamasse. Üks lootsik oli juba sadamas.

Aleksandrikooli tuli mitu õpetajat Venemaalt.

Üks neist oli Mihhail Nikolajev, kaupmehe poeg Moskva kuberman-gust. Kaarlimõisas andis ta vene keelt, ajalugu, maateadust, joonistamist, õpetas puutööd ja raamatuköitmist. Ta oli Põltsamaalt naise võtnud, rääkis talutavalt saksa keelt, andis soovijaile ladina keele tunde, purnsis eesti keeltki.

Nagu teisedki Aleksandrikooli õpetajad, võttis Nikolajev õpetamist tõsiselt. Igatahes luges ta peast vurinal Nekrassovit ja Nadsoni, tolleaeg-set moodsat luuletajat. Luges hästi, kaasakiskuvalt ja sütitavalt. Asja-tundmatuses ei saanud teda küll süüdistada. Pigem vastupidi, poiste küsimustele vastates sattus Nikolajev tunnis sagedasti ülemäära hoogu ja jõudis jutuga välja jumal teab kuhu. *Miša boltajet lišneje*, ütles tema kohta kolleeg Goveino.

Tammega suheldes oli Nikolajev alguses kehevil. Polnud ju igapäevane asi, et sinu kolleeg on luuletaja, mis siis, et muulane. Ükskord suure vahetunni ajal, kui nad astusid seminari aeda värsket õhku hingama, ütles Nikolajev Jakobile kaastundlikult:

„Eesti luuletaja olla on vist väga raske.“

„Miks te nii arvate?“ imestas Tamm.

„Iga uus noor kirjanik toetub eelkäijaile. Eks ole?“

Jakobit tabas venelase küsimus ettevalmistamatult. „Kellele mina siis toetun?“ küsis ta endalt. „Kas Heinele, Uhlandile? Osalt vist ka Jaan Bergmannile.“ Kobavalt vastas ta:

„Seda küll.“

„Kelle õlgadele võite toetuda teie? Eestlastel ei ole kirjandust.“

Tamm vaidles vastu. Nimetas Faehlmanni, Kreutzwaldi, Koidulat, Haavat, kraamis välja „Kalevipoja“.

„Eepos muidugi!“ noogutas Nikolajev näpitsprillide välkudes. „Eepos on luule kuninganna. Seda olen ma poistele tunnis ka rääkinud.“ Ta vaikis, mõtles, viimaks tähendas: „Eepiline luule on midagi kapitaalset. Mis oleks kreeka kirjandus ilma „Iliase“ ja „Odüsseiata“.“

„Või soome kirjandus ilma „Kalevalata“.“

„Igas eeposes avaldub rahva ürgne rikkumatu elujõud. See on nii ilus ja suurejooneline.“ Nikolajev pühkis prille, pani need tagasi ette, jäi nukraks. „Aga öelge, miks venelastel pole eepost?“

„Venelastel on böliinad.“

„Böliinad küll, aga eepost pole. Miks?“ kordas Nikolajev ja vastas ise: „Sest tatarlased ja mongolid löid meie laulikud maha, et rahvas unustaks oma kangelased. Jätsid ainult jalutu Ilja Murometsi ahju peale laisklema. Vene rahval ei ole eepost, kuid on Puškin ja Nekrassov! Selliseid luule-

tajaid ei ole ühelgi rahval maailmas! Aga eepose loojad löödi maha. Ja kes on süüdi, mis te arvate?”

„Ajalugu.”

„Täiesti õige — ajalugu!” Nikolajev hakkas tormakalt aiateel edasi-tagasi kõndima, nõksatas siis mingi mõttevälगतuse ajal seisma, kõhn ja sirge kui hüüumärk. „Ajalugu on süüdi, et tegelik ajalugu, ma ütleksin — tõeline ajalugu — on vene rahvalt ära röövitud. Nii nagu eestlasteltki muide. Uskuge mind! Ja kes on süüdi?”

„Ajalugu.”

Mihhail Nikolajev naeratas umbusklikult.

„Nii et tuleb välja, pööra paremale või pahemale, ikka on vastas ajalugu, pime ja tume nagu Laeva mets Jurjevi tee ääres, eks ole? Aga kes tegid ajalugu?”

Jakob surus käed püksitaskusse, kõigutas oma rasket keha ühelt jalalt teisele, teritas kõrvu.

„Muidugi tatarlased, sakslased ja juudid! Kõik nad vihkavad õigeusklikku Venemaad.” Nikolajev uuris Tamme unist, punsunud nägu, kohendas jälle prille, ta nõudlikku pilku ilmus ägedust ja umbset viha. „Ja asja eest, kurat võtku! Asja eest, jumala pärast, sest venelased püherdavad tänini poris või kaabivad tšinovnikute kintsu. Lihtsalt häbi!”

Nii iseäraliku jutu peale eesti luuletaja vaikus.

Enamasti oligi Tamme suu vett täis — pigemini küll õlut või viina. Eriti siis, kui õpetajad istusid Põltsamaa Põllumeeste Seltsi einelauas, jõid ja mängisid kaarte.

Alevis vaadati Aleksandrikooli õpetajate peale kõõrdi. Rahva silmis olid justkui nemad süüdi, et Kaarlimõisas on vene kool, ehkki õpilased eestlased, enamik pärit kehvadest oludest. Tõsieestlasel oli raske omaks võtta, et käes oli lausvenestamine ja õppetöö viidi kõigis koolides üle riigikeelele.

Kool võõras koorikus, elu umbses vaimuruumis.

Vene keelega on igavene tegu. Mitte ainult sõjaväeteenistuses, vaid igas ametiasutuses, gümnaasiumis, ülikoolis, Riias, Peterburis, kuhu paljud tööle või õppima lähevad, või veerevad hoopis Venemaale — riigikeele oskusega pole kuskil midagi peale hakata.

Kloostriisaare juures sõitsime õngitsejate lootsikust mööda. Õngitsejaid oli kaks meest.

Kevadine õhtupoolik aastal 1893.

Tee Kaarlimõisast Põltsamaa poole. Taevas oli pilvitu, õhk jahe, kuid selge. Kõrgel põllu ja maantee kohal lõõritas lõokesi.

Süüilt kostuss tsirke hellü, kumises Jakobil kõrvus äkki isa hääl.

Nõndaks siis: kolm kooliõpetajat ja üks naisterahvas kõndisid jalutamisi koolimajast alevi poole.

Tammel ja Ansonil, Aleksandrikooli inspektoril oli uhkuse ajamiseks käes poleeritud saksa jalutuskepp.

Nende kõrval sibas lühikeste sammudega Goveino: kolmnurkne nägu, kõrge otsaesine, nina all mustad vurrud, mis olenevalt olukorrast mõjusid kas naljakalt või etteheitvalt. Temal polnud keppi, vaid ukraina mustriaga särk pükste peal. Goveinole oli vastukarva, kui teda nimetati väikevenelaseks. Tema pidas ennast Zaporizžja kasakate järeltulijaks ega sallinud Gogolit sellepärast, et too „Tarass Bulba” lõpus Dnepri ilu ülistades nimetab Ukrainat Venemaaks. Mõnikord Tammega omavahel olles juhtis Petro Goveino jutu ukraina asjale, millel oli eesti asjaga palju ühist. Nõnda siis ei kõnelenud Jakob eesti asjast mitte eestlase, vaid hoopis muulasega.

Kui üldse kõneles.

Seltskond jõudis alevi vahele. Tee viis põllumeeste seltsi einelauda, kus õpetajad kavatsesid teed juua.

Mis südames, see suus.

„Kirjameeste Selts lõpetab aktsiaid. Auahnus ja kadedus juhivad Eesti tegelasi,” seletas Tamm ja oli õige õnnetu väljanägemisega. Tema jaoks oli rahvusliku lootuse kängumine suur kurbmäng.

Inspektor vehkis jalutuskepiga.

„Janditasid nagu lapsed!” arvas ta. „Ei suudetud enam koosolekutki kokku kutsuda. Kui saadigi mõnijagu inimesi kokku, ei suudetud otsustada, kes peaks koosolekut juhatama. Põhjuskirjast kinni ei peetud. Niiviisi ei saa ükski selts töötada.”

„Kirjameeste Selts jäi jõuetuks just nagu hädaldane Moksi Jõõva Verevis,” mõtles Tamm ja sõnas rusutult: „Riigivalitsus on seltsi kinni pannud. Andis talle surmahoobi.”

Et jutt käis vene keeles, leidis Goveino nüüd võimaluse oma tenoriga sisse tulla.

„Pobedonostsev ja Ko tahavad kõik keisririigi väikerahvad ära kägistada!” kirus ta.

Anson oli hea seltsimees — ja mõõdukate vaadetega. Lepitavalt arutles ta:

„Me näeme, mis toimub vaheriide ees, mis aga selle taga, seda meie ei näe...” Tamm pööras äraootavalt pead. Tähtsad olid varjundid: inspektori hääletoon, silmavaade. Ega Anson hakka jälle korrutama, et temal, Jakobil, tuleks ära teha linnakooli õpetaja eksam, et siis tõusta määraliseks õpetajaks? Aga ei, inspektor lausus: „Muidugi, kui meil oleks üleni emakeelne kool... Õelge Teie oma ärganud häälega, kus on see eesti kirjandus, mida peaksime siis õpetama?”

„„Kalevipoeg”, Kreutzwald ise, Koidula,” loetles Tamm pisut koolipoisilikult. „Kunderi „Kroonu onu”. Veske.”

„Muidugi jah — kadunud Veske. Teie õpetaja seminarist. Ja ongi kõik.”

„Härra Tamm ise ka,” mainis proua Raissa, kes seedis uimast abiõpetajat vaid sedavõrd, kui võrd too oli mehe töökaaslane.

Jakob oli selle vahemärkuse eest tänulik. Julgustatult lisas ta kähku:

„Jakobson. Hurt.”

Põhjatuule heitlikud iilid jahutasid käijate palgeid.

Tükk maad astuti vaikides.

„See nende tüli... „

Anson kalpsas üle poriloigu suurteel.

„...oli eestlaste torm veeklaasis,“ lõpetas abikaasa ta lause.

Inspektor oli mõistlik mees, ka tema naine, vene preestri tütar, ei olnud kihvtine madu. Ometi osatasid proua Raissa sõnad luuletajat.

„Ei!“ ägestus ta. „Ei ole nõus.“

„Iga inimene,“ — Anson silus mõtlikult oma ruuget täishabet, mis säras õhtupäikese kiirtes — „iga haritud inimene on prii... oma mõtetes.“

„Mina ei ole sotsialist!“ teatas Tamm endalegi ootamatult.

Goveino heitis talle terava kõrvalpilgu.

„Ja mina pole vihatud nihilist!“ kinnitas ukrainlane pisut pilklikult. „See etapp on läbi käidud. Ka ei usu ma narodniklusse.“

Anson naeratas mõistvalt: alluvad näitavad üles oma riigitruudust! Sooja hääletooniga lisas ta:

„Kellelgi ei seisa kasakas piigiga kõrval, kui ta juhtubki kogemata mõtlema midagi... kahjulikku.“

Proua Raissa vaatas mehele vaimustatult otsa.

„Anton, kui tasakaalustavalt oskad sa rääkida!“

„Aatemehi on vähe,“ arvas Tamm.

„Neid pole kunagi ülearu olnud. Ei vanas Kreekas, Roomas, Bütsantsis. Isegi Saksamaal ei jagu neid.“

Kohe sekkus Goveino:

„Peeter Esimese ukaas lõikas ukrainlastel keele suust!“ Ta pilk pildus sädemeid.

„Peeter Suur pani te väikevene poe kinni.“ Proua Raissa väikesed rohekad silmad naersid. Talle meeldis Goveinot kiusata.

Et Anson esindas siin nii-öelda ametlikku arvamust, siis seletas ta joviaalselt:

„Suur riik püüab piirialasid liita ülejäänud impeeriumiga võimalikult tihedamini. Teised keisririigid teevad niisamuti. Näiteks Austria-Ungari...“

„Austerlased panid poolakatele päitsed pähe,“ süttis Goveino. „Selle eest neile aitäh!“ Ilmed ta liikuvale näole vaheldusid mõttekiirusel. „Ukrainlasi rõhuvad küll nemadki... Aga ikkagi on seal Euroopa.“

Proua Anson tippis lühikeste ettevaatlike sammudega ja hoidis päeva-varju hoolsalt pea kohal. Ta oli juba rohkem päevitunud, kui hea toon ette nägi.

Abielupaar pööras paremat kätt ära. Nad läksid preester Hinki poole, kes oli Aleksandrikooli kuratooriumi liige ja ühtlasi usuõpetaja; tema emandal oli nimepäev. Võis arvata, et sinna ilmub ka Nikolajev oma kaasaga.

Kaks õpetajat jätkasid aga teed — üks must, kogukas, sünk, teine väike ja väle kui käblik.

„Ka Puškiniga ei ole ma nõus,“ trotsis Goveino. Põhjatuule iil tõstis ta mustad karedad juuksed turri, ainukesena Aleksandrikooli õpetajaist käis Goveino katmata peaga. „See, mis ta räägib „Poltaavas“ meie Mazepast, on ju suurvene väljamõeldis!”

„Tõesti või?”

„Ajalooline õnnetus on see, et rootslased kaotasid Poltaava lahingu. Muidu oleks meil oma Ukraina riik.”

Sellised mõtted olid kurjast. Neid võis avaldada vaid teel Kaarli mõisast Põltsamaale, kevadpäeval, kui puhus tugev tuul.

Saare talu peremees istus oma uue ehitatava maja ees. Meie teretasime teda ja läksime talusse... Sääl kinnitasime endid piima ja leivaga ja läksime Hobusemäele minema.

Värsõnnitluses „Eesti Aleksandri Kooli Inspektori Herra Anton Ivanovitš Ansoni teenistuse juubeli päevaks 30. aug. 1904” kirjutas Tamm:

*Kolm aastat elasin ma selles majas,
Siis lahkusin; ja hulk aastaid läind...*

Ning edasi — mis eriti tähtis luuletaja arenguloo seisukohalt:

*Siin minu elu iseseisvus algas
Ja edasi ma läksin sellel teel.*

Mis ammuilmne, päris eelajalooline aeg, kui nad seal Kaarlimõisa teel vestlesid!

See oli enne Johanna ilmumist.

Samal ajal venestuse press üha tugevnes. Lapsed sunniti õppima võõras keeles.

Nad kardavad ja vihkavad kooli; koolipingist on saanud neile piinapink. Hingamine surve all, hinge rutjumine on üks kõige koledamaid asju ilma peal.

Suurvenelikku mõtlemist suruti ja surutakse igalt poolt peale. Ent ikkagi ei edene venestamine nii jõudsalt, kui võimud seda sooviksid. Alles see oli — nüüd, 1905. aasta kevadel, kui Ministrite Komitee Peterburis tunnistas vene keele õpetamise Läänemere provintside viletsaks ja lubas kokku kutsuda iseäraliku nõupidamise, kus asja põhjalikumalt arutataks. Anti moka otsast lootust, et ehk võidakse jälle avada saksa õppekeelega erakoole. Mis aga peamine, loodeti lubada eesti ja läti rahvakoolides kõiki aineid hakata emakeeles õpetama.

Lootus lootuseks jääbki.

Kindralkuberner heitub, on vastu, asi jääb sinnapaika.

Mahajäänud muuseumiriik käärib üha ägedamalt. Vinged vihatuuled ähvardavad maruks tõusta. Kodumaa mõisates on palgarahutusi, ärevus ja ebakindlus kasvavad päev-päevalt.

Verine Pühapäev on seljataga, verine sügis ja talv käeulatuses.

Mäkke tõustes hakkab Tamm hingeldama, süda klopib. Ta süda on haige — nii ihulikus kui hingelises mõttes.

Mägi on tükk maad Saare talust lõuna pool. Mägi on hästi kõrge ja järsk. Otse minna on raske.

Verevis Kooli talus mängis Tamm kunagi „Kroonu onus“ Aabram Sikku. Rehealuse värav oli ristseliti, külarahvas vaatas õuemurult näitemängu ja naeris erusoldati lorijuttu:

Siis võtsime meie Osman-paša vangi, ja mina olin see mees, kes Osmanile eesti keeli ütles: „Kindrali-härä, nüüd läheme ära Venemaale pogrissel!” Osman ütles: „Ära mind trotsi!” Mina aga vastu: „Ära räägi enam, mina olen Aabram Andrejevitš!” Ja kindral jäi vait. Vaat siis kutsuti mind oma kindrali ette. See küsis: „Kes sa oled?” Ma ütlesin: „Aabram Andrejevitš, vaše võssokorodije!” Ja kindral ütles: „Horošoo!” Ja pani mulle raha rinda. — Vaat nii sai minu nimi Türgimaal tuttavaks.

Ent Kaarlimõisa klassitoas, kus Tamm luges õpilastele peast ette Koidula luuletusi, tajus ta korraga, et tema ise kui poet on arengus seisma jäänud.

Igihaljas küsimus: kuidas vabastada vaimu, ületada iseennast?

Loovat alget ei anna meelevaldselt tõhusamale käigule keerata. Anne pole tasku-uur, vaid isiku- ja ajalooliselt tingitud. Mõistuselaterna valgel minetab muistest luulelise mahla. Kummalsed elamused, mida kogesid veski- või laadateel külamehed, kaotavad Jakobi käsitluses pahatihti salapära. Tema keel on nüri, ta libiseb mööda, aina mööda õigetest sõnadest, ning tulemus on tuim, hingetuleta. Vene ja saksa luuletajail, keda ta loeb ja tõlgib, on tööriistaks keel, mis häälestatud täpseks, mängi sellel, kuidas süda lustib. Ent maakeel on arendamata, sõnavara pelgalt talupoeglik.

Ning Tamm ei saa elada ainult kujutlusilmas, ta peab juhatama kooli, andma tunde.

Aga ta ei jäta jonn.

Truult vormile kui sauale toetudes, kulunud riimidesse takerdudes asus ta tänavusel suvevaheajal Robinsoni lugu luulendama. See on tal praegugi kodus laua peal pooleli. Tamme kannustab üllas pedagoogiline eesmärk: ehk hakkavad lapsed tema luuletööd lugedes järele mõtlema, kuidas on inimkonna kultuur arenenud ja kuidas inimene üksikul saarelgi õpib toime tulema.

Pilk kirjandi raamide taha: see poeem luuletajal ebaõnnestus. Tamm oleks võinud Defoe raamatu lihtsalt lastepäraselt ümber jutustada. Sama oleks ta võinud teha ka mõne rahvajutuga, selmet neid vägisi värsivormi toppida justkui putru vorstisoolikasse. Miks klammerdub ta kramplikult värsside külge? Kas pole tegu luuletaja võimetusega proosat kirjutada?

Meie võimuses pole seda Tammele ütelda. Aeg on vahel.

Keset mäge on teel pink, sääl puhkasime.

Kui Jakob istub Väike-Maarjas oma süngevõitu kirjutuskambri akna all ja parandab salme, turgatavad talle meelde Rannu murraku sõnad. Algul riimid tilksuvad — Verevis on tilksumine tilksna. Siis kõlksuvad kokku — see on kõlksna; mõnikord riimid koguni kolksuvad, siis on kolksna.

Seal Põltsamaa Põllumeeste Seltsi teemajas, kus nad aastate eest käisid aega veetmas, kostis mulksna — õlle mulksumine pudelist klaasi. Oh seda pidu ja põlve! Juua ja raha peale kaarte mängida — kui inetu, labane ja tarbetu tundub tagantjärele niisugune ajaviitmine! Nikolajev, paljulugenu ja tark mees, kuid vindisena suurvenelikult praaliv; õiglane Goveino, otsmik kipras, mures oma ukrainluse pärast, ja tema ise — kuidas nägi välja tema, lugupeetud eesti luuletaja! Veel nüüdki hakkab Jakobil piinlik, kui ta oma Kaarlimõisa aastatele tagasi mõtleb. Lällavad kaardimängijad — kah mul rahvavalgustajad! Tamme ande austajad olid tookord päris mures, et venelased õpetavadki luuletaja jooma. Ehkki ta hiljem küll õigustab ennast, et jõi vähem kui teised, meenuvad tahes-tahtmata Sarviku sõnad:

Pea tunnistama, et ma ennast siin Eestimaal sugugi pole üles pidand, kudas õige kuradi kord ja kohus oleks. Olen ennast lapsikuse ja hooletuse läbi mitmet pidi lasknud pilgata ja tüssata; selleläbi kaotan viimaks oma lugupidamise.

Kindlasti on kuskil vabamaid, inimväärsemaid olusid, kus inimene pole nii kõvasti pitsitatud argipäeva, kroonukujutluste ja piiratuse vahele.

Ei ole võimalik, et pole olemaski sellist kohta, kus loodus ja vabadus aitavad elada.

Kuid tõsi mis tõsi — inimene on ajaga muutunud aina odavamaks.

Inimesed on o d a v a d o r j a d, seda on Tamm lapsest saadik näinud ja tundnud. Temalegi tuli kõik kätte raskelt, visa tööga. Ometi on Jakobit juhtinud rõõmus armastus elu vastu ja raugematu uudishimu.

Viimaks on Tamme lipukirjaks saanud inimsus.

Hobusemäe otsast on väga ilus vaade Pühajärve pääle. Säält ongi Pühajärve üleüldised pildid üles võetud. Kõik viis saart seisavad silma all.

Aateta pole õiget elu. Ega ilugi.

Kes talub eesti aadet?

Nii venelased kui sakslased töötavad sellele vastu.

Talba talvaga välja taotakse.

Puhtas nooruslikus Lootuses, et uus aeg parandab vanad haavad, läksid nad kord seminarist ellu. Neid ei oodatud, kooliõpetaja kohta oli raske saada. Saksa soost hingekarjased kahtlustasid neid nooreestluses, sotsialismis ja nihilismis, vene ametnikud muretasid, kas nad ei hakka rahvuslikke tendentse õhutama.

Enamasti apostlikku õigeusku, olid nad õppinud kroonu kulul. Juba sellepärast ei saanud nad eesti tegelaste arvates olla muud kui venestajad, ühed hirmsad inimesed, kes mõtleavad ainult, kuidas aga eesti rahvast sootumaks maa pealt ära häetada.

Nii olid Tartu teise õpetajate seminari lõpetajad kõigi meelest lausa Sarvikud.

Jakob pühendas Peetrile, kes peale luuletamise ka lauludele viise löi, seminari lõpetades read:

*Laredei, ehk lahkume küll meie —
Aeg ei lase ühes elada,
Isamaa ei luba jääda siia,
Kutsub vaimuseemet külvama —*

Olemise laukad korisesid. Tumedast sügavikust mullitasid pinnale mõisted: headus ja kurjus, poolehoid ja ükskõiksus, kodumaa. Kuidas neid käsitleda vaibumatus argipäevamelus? Kuidas istutada laste hinge paremaid, elujõulisemaid tundetaimi?

Üle kahekümne aasta on sellest möödas. Nad ei saa kokku, eestlaste maa on nii väike, ent vahemaad suured. Koolivendadest on saanud koolijuhatajad: Tamm Väike-Maarjas, Künnapuu Orava ministriumikoolis, Laredei Häädemeeste apostliku õigeusu kihelkonnakoolis. Anton Herman on ehitanud kolm koolimaja, viimase Pukka, kus töötab praegugi hea eduga.

Ehkki südamepõhjas rahvuslased, täidavad nad olude sunnil ettekirjutusi, mis piiravad emakeele õpetamist. Muidu lastaks nad kohalt lahti.

*Ma olen osa jõust, kes kõikjal tõstab pead
ja kurja kavatseb, kuid korda saadab head.**

Aeg lööb uusi haavu. Mida edasi, seda enam.

Vihatud keisririik, alatine alandamine, alavääristamine ja mõnitamine.

Inimene vintskleb ajaloo lõa otsas. Seda enam kooliõpetaja, kes peab igas olukorras külvama.

Ilusti on näha, kuidas Emajõgi Pühajärvest välja voolab ja Raudsepa talu poole läheb. Iseäranis meeldivalt paistis...

Edasi on kustunud rida.

Ruus uurib usutleval kõrvalpilgul Tamme rasket pead, neljakandilist nägu. Tema kui asjalik alevielanik pole taganenud mõttest võtta luuletajale naine. Korralik, sileda näolapiga kandidaat on Nuustakul olemas,

* Mefistofeelse sõnad J. W. Goethe „Faustist” (A. Sanga tõlge).

natuke naudigi teisel sukasääres. Mida veel oodata! Nüüd pole muud, kui tao rauda, kuni see kuum!

Nähes luuletaja endassesüüvinud olekut, ei söanda koolmeister siiski selle juurde naasta. Vähemalt esialgu.

Me ei saa talle hüüda läbi kinnikasvanud aja: jätku see plaan kus seda ja teist!

Kas seegi oleks õige, me ei tea.

Selge on küll see, et ühe korraliku kirjandi juurde kuulub kokkuvõte ja lõppmoraal.

Nõnda siis: teadaolevalt pole Tamm ühtki last eostanud, ühtki naist viljastanud – ei juhtumise kombel ega kindla kavatsusega.

Armastuse kriis saabus talle kolmekümne kaheksandal eluaastal, seal oli tema eluloo murdekoht.

Mis on armastuses vara, mis hilja? Oluline on, et suur valgus ülepea Johanna näol Jakobi ellu ilmus. See on tähtis.

Sest seda saatuse kingitust poleks ju pruukinud tullagi.

Mitte sellepärast, et eluiga, teenistukoht, iseloomud polnud nii- või naasugused – ja nii edasi. Väiteid võib liita, lahutada, korrutada, jagada, võtta neist kas või ruutjuurgi.

Vaid sellepärast, et on puid, ka põlistammi, millesse pikne iial ei pöruta. Ning on palju inimesi, kes sumpavad ilma armastuseta läbi pimeda elu, vingused ja virilad.

Ja veel sellepärast, et armastuse igasugune ilmumine on õnnistus, leidku ta siis vastamist või jäägu vastamata. Iga armastus paneb inimeses midagi liikuma, teeb oma õilsat tööd ja vabastab inimlast inimesemaks.

Kaua vaatab luuletaja valguse mängu kaugel järvel, saarte vahel, ümbritsevate küngaste mahedas raamistuses. Vesi virvendab, kilgendab, sillerdab päikesepaistes.

Ähvardava ilmega tulevikult ei oota Tamm midagi mõistlikku. Ent tal pole põhjust ka kurvastuse pärast käsi murda. Jakob on katsunud teha kõik, mida soovis, mida suutis, mida sai teha kirjandus- ja koolipõllul. Väikese rahva esimesed kirjanikud rajavad kõigest jõust teed emakeelsele kirjandusele ja püüavad, nagu oskavad. Suurrahvastelt ei maksa nüisugustele ponnistustele õnnistust manguda, nemad seda ei mõista. Kes hakkakski Tamme kõrvutama Goethe või Puškiniga? Või Byroniga, keda Jakob ise ütleb luuletajaist hindavat kõige kõrgemalt – kas vabamõtlemise, vabadusihva või vabaarmastuse poolest – see jäägu kirjandis vastamata.

Tuletame igaks juhuks meelde aabitsatõde: kedagi ei pea masinlikult võrreldama; igas veepiisas peegeldub isepärane maailm.

Ja veel: aastakümned ehitavad inimeste vahele müüri. Võõristades vahitakse sealt üle: see pole enam meie oma! Uued põlvkonnad ei tarvitse mõista eelkäijate pürgimusi, kehitavad vaid suurelisesl õlgu.

Auahnuse tõbe Jakob ei põe, küll jääb aga kidana päevade lõpuni tema südamesoppi Johanna. Taas kumisevad luuletaja peas Sarviku sõnad,

kelle pärast ta ju südasuvel selle roiuatava sõidu Väike-Maarjast siia ette võttiski:

Ja mis pöörane põhjus see on: teise õnne läbi saab ise õnnelikuks?

Johanna Soobi abiellumisest on möödunud üle nelja aasta. On haavu, mis armistuvad väga vaevaliselt — või kasvavad täis liigliha. Õnnetu armastus teeb haiget, kuid imelikul kombel annab Tammele ka edasi-elamiseks jõudu.

*Kui mõtlen ma sinu pääle —
Lööb süda mul tuksuma...
Mul on, kui oleksid sina
Mu vastu veel muutmata.*

*Mul on, kui oleksid alles
Sa minu oma veel...
Ja raskus kaob mu rinnast
Ning leinast saab lahti mu meel.*

Äkki tunneb luuletaja, et on Pühajärve ääres viimast korda ega tule siia enam kunagi, mitte iialgi. See tunne on nii kõikehaarav, et matab hinge.

Ent ta elab, peab elama — kuni vahetekk langeb. Üksildane, ülemäära rasvunud mees, pealegi haige. Ta ei taha sellele mõelda: elu ei usu surma sisse. Kuigi loeb arstiteaduse kohta kõike, mis aga kätte saab.

Luuletused on Tamme vili. Ja õpilased, kes hiljem avaldavad vastuolulisi mälestusi, kuid ei näe tema sisse.

Sest inimene on saladus — enamasti ka iseendale.

On aeg kirjand ära anda.